

РОЗВИТОК ЗМІСТУ ШКІЛЬНОГО ЕТИКО-МОРАЛЬНОГО КУРСУ (ЗАКОН БОЖИЙ) У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено процес розвитку шкільного етико-морального курсу (Закон Божий) у ХІХ – на початку ХХ століття. Розглянуто підходи до формування змісту, структури курсу, методики його навчання. Зроблено висновки про те, що на початку ХХ ст. для викладання основного етико-морального шкільного курсу було створено законодавчо-нормативну базу, що визначала його мету, структуру, регламентувала права й обов'язки посадових осіб, надавала програмно-методичне забезпечення. Прогресивні викладачі (законовчителі) знаходилися на позиціях змістової інтеграції курсу, боролися з формалізмом і догматизмом у його викладанні.

Ключові слова: шкільний етико-моральний курс (Закон Божий), законодавчо-нормативна база, законовчителі, інтеграція курсу.

Постановка проблеми. Перехід загальної середньої освіти на нові стандарти та необхідність переосмислення змісту шкільної суспільствознавчої освіти спонукає науковців і педагогів до удосконалення етичної складової суспільствознавства. Уведення в шкільне навчання світської етики та спроби запровадження християнської етики спричиняють необхідність переосмислення дорадянського досвіду методики викладання такого предмета, як Закон Божий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до формування змісту шкільних етичних курсів висвітлені в публікаціях О. Гісема, О. Данилевської, О. Журби, В. Малахова, Л. Пилипчатіної, О. Пометун, Т. Саннікової, І. Смагіна, Л. Хоружої та інших. Проте проблематика методики навчання Закону Божого на початку ХХ ст. є малодослідженою сторінкою в історії методики навчання суспільствознавства.

Метою нашої статті є висвітлення з історико-методичних позицій процесу розвитку змісту шкільного етико-морального курсу (Закон Божий) у ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Закон Божий – один з основних навчальних предметів початкових і середніх навчальних закладів дорадянської системи освіти, що мав на меті навчання основам релігії і заснований на релігійному навчанні правилам моральності. Крім того, метою предмета було отримання знань про богослужіння та історію християнства, церковні інституції та релігійні догмати.

Як зазначає російська дослідниця Є. Тихомирова, зміни в суспільно-педагогічному житті Росії, що відбулися після реформ 1861 р., не торкнулися головної мети виховання людини-християнина, яку визнавали як прихильники ідей загальнолюдського, так і прихильники народно-національного виховання [1].

Загальна християнська тональність розгляду проблем моральності, віра педагогів Росії у православні основи суспільства, релігійні традиції виховання мали вирішальне значення у розвитку педагогічної теорії і в практиці навчання. Основною ідеальною метою в освітній діяльності вважалося прищеплення дітям змалку інтелігентності, патріотизму, уміння.

У працях Л. Толстого, П. Каптерева, С. Рачинського, В. Розанова цілісність школи – спрямованість і глибина її впливу на душі учнів – пов'язувалася з її "духом", з тим, що не може бути передано змістом програм, підручників, діями вчителів та учнів. Така школа може утримати і виховати в собі вчителя, який в змозі звернутися до особистості вихованця. У цьому випадку школа буде жити повним життям, стане більш людиною, зможе відгукнутися на живі інтереси своїх вихованців.

Найбільш послідовно виховання в дусі традиційного християнського ідеалу, принаймні у формі задуму, здійснювалося на початку ХХ ст. у народній школі Росії, яка, незважаючи на реформи, зберегла специфіку і атмосферу, властиві їй протягом століть, що й визначило її майже виняткову орієнтацію на релігійно-моральне виховання, формування людини-християнина (наприклад, педагогічна діяльність Л. Толстого і П. Каптерева).

Схоже завдання ставили перед собою і гімназії, метою яких було виховання й навчання громадян, патріотів, чесних людей.

Однак, реально на практиці викладання Закону Божого мало низку серйозних недоліків, які йшли в розріз з метою його викладання. Догматизм, формалізм, вимога зазубрювання релігійних текстів замість душевної бесіди приводили учнів до розчарування і в релігії, і в тому моральному ідеалі, який вона проповідувала.

Зміст шкільного суспільствознавчого предмета "Закон Божий" у різних країнах і у різний час був неоднаковий. У Німеччині спочатку предметом вивчення був один "малий катехізис", складений М. Лютером. У 1714 р. гамбурзький пастор І. Гюбнер видав твір "Сто чотири священні історії", який було перекладено всіма мовами Європи, в тому числі російською, і цей твір став скрізь предметом вивчення в школах.

Офіційно священна історія ввійшла в програми нижчих і середніх шкіл Німеччини в останній чверті XVIII ст. Росія з часів Петра I у навчанні Закону Божого пішла німецьким шляхом.

У статуті губернських установ Катерини II пропонувалося дітей греко-російського сповідання в народних школах навчати катехізису для пізнання основ православної віри і засвоєння десяти заповідей, вкорінення загальної моралі. За статутом народних училищ 1786 р. визначено навчати в них і священної історії.

У XVIII ст. у викладанні Закону Божого мораль переважала над догматами віри. Догмати вивчалися лише настільки, наскільки це вважалося потрібним для повчальних висновків, а виклад фактів священної історії пристосовувався до зразків моральності.

Введення в навчальні програми гімназій Закону Божого як предмета морально-релігійного спрямування, що мав безпосереднє відношення до суспільних наук, у XIX ст. здійснювалося поетапно.

У 1811 р. вийшло розпорядження про початок іспитів із Закону Божого як предмета, що містить у собі основну мету освіти. На іспит рекомендувалося запрошувати духовенство, бажано архієрея [2: 69].

У 1814 р. Міністерство видало циркуляр про те, щоб законовчителі ставили підписи в атестатах учнів.

У 1819 р. читання зі Священного Писання введено в гімназії як обов'язковий предмет, але ніяких вказівок про програми і підручники міністерство не надавало.

Мету законотворення сформулював у той час протоієрей професор Герасим Павський: знання Біблії, знання церковних законів, знання встановлень та обрядів церкви.

Зміст і спосіб викладання Закону Божого Г. Павський пов'язував із поступовим розвитком розумових і моральних сил учнів. Дитинство – вік почуттів; згідно з цим у дитині потрібно було розвивати релігійне почуття за допомогою молитов (не тільки загальноцерковних, але й особливих, імпровізованих учнем під керівництвом учителя на кожен видатний випадок життя особистого і суспільного), життєписів святих, вказівки руки Божої у природі й у суспільстві й, нарешті, живого зображення обрядів церкви [2: 72].

Другий момент релігійного навчання – виклад релігійних ідей у формах розуму й уяви та в правилах, тобто вивчення догматів, обрядів і правил моральності.

За реформою 1828 р. вивчення Закону Божого за класами гімназії відповідно до програми Г. Павського було таке:

1. Священна історія Старого Завіту.
2. Священна історія Нового Завіту.
3. Перша половина Катехізису.
4. Закінчення Катехізису.
5. Історія Церкви.
6. Пояснювальне читання Священного Писання.
7. Викладення християнських обов'язків.

Пізніше навчальна програма Г. Павського М. Магницьким була визнана протестантською і замінена новою програмою, складеною протоієреєм І. Кочетовим [2: 74].

Закон Божий як предмет викладання складався в нижчих школах – із церковних молитов, священної історії, пояснення богослужіння й катехізису, а в середніх навчальних закладах до цього приєднувалася історія християнської церкви. Правом викладання Закону Божого, на підставі церковних канонів (64 прав. VI Всесвітнього собору) і чинного тоді законодавства володіли винятково священнослужителі й особи, що закінчили духовні школи не нижче семінарії. Крім викладання Закону Божого законоучитель керував ще й молитвою учнів, читанням ними Священного Писання й релігійних книг, а також покликаний був "стежити за виконанням ними обов'язку сповіді й причастання", наставляючи учнів у дотриманні правил Церкви [3].

Щодо підручників із законотворення, то перша така книга була складена Феофаном Прокоповичем і містила крім азбуки і головних молитов лише скорочений катехізис, у якому викладалися основні догмати віри і заповіді, що потрібно було вивчати дітям всіх звань.

Довгий час предмет про обов'язки людини і громадянина у навчальних закладах виконував роль етико-моральної дисципліни у процесі філософсько-моральної освіти, побудованої на релігійних християнських цінностях. У 1819 р. книга про обов'язки була вилучена з навчального процесу, а замість неї введені читання зі Священного Писання у декількох редакціях, основна з яких була укладена митрополитом Філаретом.

У 1823 р. з'явилися катехізиси митрополита Філарета замість попередніх митрополита Платона: "Начатки християнського вчення" (коротка християнська історія і короткий катехізис) та "Розлогий християнський катехізис".

Священний Синод у 1826 р. доручив митрополиту Філарету переглянути свої катехізиси і скласти з них дві книги: одну під назвою навчальної книги для викладання Закону Божого у всіх світських навчальних закладах, а другу під власною назвою катехізису для військових нижніх чинів [2: 129].

У 1827 р. Філарет доповів, що виконав синодальне доручення: тексти написав слов'янською мовою, навів деякі пояснення і доповнення, додав навчальні тексти, уклав додаток для військових, скорочений катехізис доповнив Священною Історією [2: 129].

У 1828 р. обидва катехізиси були надруковані і передані для використання в закладах освіти.

Ще одна переробка була здійснена у 1836 р. на вимогу обер-прокурора Синоду графа Протасова. У результаті були внесені зміни і ці навчальні книги більше почали відповідати церковним цілям, ніж педагогічним.

Педагогічний аналіз катехізису Філарета був здійснений священиком Н. Антоновим. Він наголосив на тому, що текст книги складний і невиправдано ущільнений, багато понять примітивно спрощені, а деякі поняття зовсім невизначені [2: 130]. Якщо підрахувати кількість питань катехізису з педагогічними недоліками, то їх набралось 42 відсотки. Але ці недоліки стали зрозумілими дещо пізніше, на новому етапі підручникотворення. А на час випуску цих навчальних книг вони сприймалися як дієвий засіб забезпечення навчального процесу.

Катехізіс будувався у формі питань-відповідей і передбачав механічне запам'ятовування навчального матеріалу. Крім цих книг у навчальних закладах використовувалися "Читання зі Старого Заповіту", "Читання з 4-х Євангелій", "Священна історія Старого і Нового Заповіту", "Нарис християнських обов'язків" [2: 132].

За всіма без виключення програмами середини XIX – початку XX ст. на вивчення Закону Божого планувалося 2 години на тиждень з першого по випускний класи гімназій. Основна мета цих уроків – виховання вірних громадян своєї Вітчизни, про це писалося у всіх річних звітах гімназій.

У навчальних планах 1872 р. було введено читання новозавітної історії за біблійними текстами й повідомлення відомостей із священної географії.

Скасування монополії підручників із предмету викликало велике пожвавлення в духовно-педагогічній літературі. У цей час з'явилися посібники М. Богословського, Д. Соколова, В. Михайловського, Л. Петрова, К. Ветвеницького, М. Соколова, С. Миловського та ін.

На початку XX ст. гімназійна програма Закону Божого за класами охоплювала такий зміст:

- 1 клас – священна історія Старого Завіту;
- 2 клас – нова історія Старого Завіту;
- 3 клас – розлогий катехізіс до пояснення восьмого символу віри;
- 4 клас – закінчення розлогого катехізису;
- 5 клас – вчення про богослужіння православної церкви;
- 6 клас – історія церкви вселенської і православної;
- 7 клас – повторення.

Проблема методики викладання й дидактичних прийомів, програм Закону Божого й порядку вивчення його розділів за роками навчання не сходила з порядку денного всю другу половину XIX ст. і викликала незадоволення аж до 1917 р. Питання про моделі й методики викладання Закону Божого було питанням не вузько-педагогічним, а державним і вимагало державного підходу. Але з іншого боку, моделі викладання, форми й методи подачі матеріалу – справа суцільно індивідуальна, що не терпить твердого регулювання [3].

Методики й методи викладання ставали основою як успішного засвоєння релігійних істин, так і педагогічних невдач. Основною проблемою у викладанні Закону Божого сучасники вважали формалізм і начотництво, сухе й байдуже вивчення релігійних текстів, зубріння без розуміння змісту прочитаного й заученого. Такі методи вивчення Закону Божого були кращим і швидким способом сформулювати відразу в дітей до віри й Церкви. Тому найголовнішим критерієм оцінки якості викладання Закону Божого був результат: наскільки його вивчення зближало й зв'язувало особу із Церквою або, навпроти, відвертало й віддаляло від неї [3].

Вибір методики або системи викладання предмета, черговість і порядок вивчення розділів було власне кажучи стратегічним, державним завданням, від якого залежав освітній і виховний результат, що складається не тільки із засвоєння матеріалу, але й з прищеплення учням якихось позитивно-цінних із християнської точки зору якостей [3].

Інший момент, що підлягав врахуванню, це – психолого-вікові особливості учнів. Предмет не міг бути ефективно вивчений і зрозумілий учнями без врахування їх статево-вікових і психічних особливостей. Відповідність або узгодження навчального матеріалу з віком, статтю, психікою дітей, їхньою підготовленістю до слухання й розуміння релігійних істин було найважливішим моментом у справі релігійного навчання й виховання. Сучасники розуміли це завдання, але навряд чи всі законовчителі усвідомлювали те, наскільки відповідає предмет, який вони викладають, рівню й особливостям психіки дітей [4].

Методика викладання Закону Божого як окрема галузь педагогічної науки до 1917 р. пройшла шлях глибоких змін: від простого читання Євангелій із поясненням законовчителя й заучування напам'ять фрагментів із Катехізису митрополита Філарета, з додаванням різки для лінивих, до серйозних досліджень, що враховували передові досягнення психолого-педагогічної науки й наявну реальність (перевірка практикою). Перебуваючи в постійному науковому пошуці ефективних методичних моделей викладання Закону Божого, кращі законовчителі, методисти, церковні й світські вчені, які ретельно

розробляли методи й форми викладання, часом методом спроб і помилок, у суперечках і незгодах, створили щось цільне й значне. Це величезне поле методичних розробок залишається поки ще маловивченим [5].

Головними предметами дидактичних і методичних міркувань в галузі Закону Божого були на зламі століть такі питання:

- про значення старозавітної історії у загальному складі курсу;
- про мову викладання (російську або церковно-слов'янську);
- про форму викладу катехізису та про необхідність його заучення;
- про концентрацію в один компактний курс усіх предметів курсу, які традиційно викладалися окремо в послідовному порядку.

Прибличниками змістової інтеграції, продовжуючи методичні ідеї І. Наумова, на початку ХХ ст. були законовчителі Д. Соколов і К. Ветвеницький.

Основними методичними настановами наприкінці ХІХ ст. для законовчителів став "Історичний нарис викладання Закону Божого" Д. Соколова в "Керівництві для викладання загальноосвітніх предметів" (1874 р.).

На початку ХХ ст. учительські з'їзди ухвалювали рішення про необхідні заходи до покращення викладання Закону Божого. Серед пропозицій було підсилення ролі церковнослов'янської мови в чоловічих навчальних закладах і введення її вивчення в жіночих гімназіях. Пропонувалося в кожному середньому навчальному закладі заснувати свій храм і зробити відвідування богослужінь обов'язковим для всіх учнів. Але ці пропозиції кардинально не змінювали зміст і методику навчання Закону Божого.

До кінця синодального періоду суспільство й школа були інфіковані вірусом формалізму, що вбиває живу віру й примусово нав'язує себе суспільству світської культури, яка агресивно протиставляється Церкві й християнській релігії. Внутрішній і зовнішній "ворог" Закону Божого (формалізм й агресивно-безбожна культура) стали причинами, що зводили до нульового результату всі зусилля дати повноцінну релігійну освіту.

Законодавчо-нормативна база релігійної освіти до 1917 р. визначала мету, структуру навчального курсу, регламентувала всі його сторони, права й обов'язки посадових осіб, надавала програмно-методичне забезпечення. До прийняття Указу 17 квітня 1905 р. "Про зміцнення начал віротерпимості" і Маніфесту 17 жовтня 1905 р. у Російській Імперії за законом не допускався позаконфесійний стан; існувала заборона на перехід із православ'я в будь-яку іншу релігію, тому непорушним залишався принцип обов'язковості вивчення Закону Божого. Після Маніфесту особливо різко загострилися дебати щодо ролі й місця релігії й участі церковних осіб в освіті.

Закон Божий продовжував викладатися як навчальний предмет і під час буремних подій революції та громадянської війни на Україні. Ставлення до Закону Божого за часів гетьманату та Директорії було тотожне, а саме: "Закон Божий як навчальний предмет планується обов'язковим для школи, але за бажанням учнів і відповідно до заяв батьків" [6: 145]. Так, Міністр народної освіти уряду П. Скоропадського М. Василенко розіслав на початку вересня 1918 р. до губернських, повітових, народних (земських) і міських управ листа, в якому рекомендувалося у початкових школах вивчати Закон Божий у 1-4 класах по 2 години на тиждень [7]. За часів Директорії зазначений предмет продовжував викладатися.

У цей же час була розроблена постанова про виключення з ужитку в Україні шкільних підручників, які вороже або тенденційно висвітлюють Україну й українську національну-державну справу, вихваляють Росію та самодержавство [8: 64].

Із встановленням радянської влади з'явилися нові підходи до змісту шкільного суспільствознавства. Щодо основного предмета етико-морального спрямування – Закону Божого, то на початку 1919 р. заступник Голови радянського уряду України Артем підписав декрет "Про відділення церкви від держави і школи від церкви". У ньому зазначалося, що "викладання релігійних віровчень в усіх державних, громадських, а також приватних навчальних закладах ... не допускається. Громадяни можуть навчатися і навчати релігії приватно" [9].

На виконання цього декрету Народний комісаріат освіти на чолі з В. Затонським 4 лютого 1919 р. видав постанову "Про релігійні обряди та викладання закону божого в радянській українській школі". У ній говорилося, що "на виконання декрету ... про відділення церкви від держави і школи від церкви, Народний комісаріат по освіті наказує всім місцевим відділам народної освіти вжити заходів до того, щоб у стінах Радянської Української школи не допускалося виконання релігійних обрядів, викладання Закону Божого та інших віровчень. При цьому посади законовчителів усіх віросповідань скасовуються..." [10].

Але події громадянської війни, освітні традиції і суспільна потреба "затримали" Закон Божий у закладах освіти. Тому в наказі від 30 серпня 1920 р. "Основні начала шкільної роботи" вимога про вилучення цього предмета була знову продубльована і його остаточно вилучено з навчальних планів шкіл.

Висновки. Отже, на початку XX ст. для викладання основного етико-морального шкільного курсу була створена законодавчо-нормативна база, що визначала мету, структуру навчального курсу, регламентувала всі його сторони, права й обов'язки посадових осіб, надавала програмно-методичне забезпечення. Прогресивні викладачі (законовчителі) знаходилися на позиціях змістової інтеграції курсу, боролися з формалізмом і догматизмом у його викладанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тихомирова Е. Е. Преподавание Закона Божьего в гимназии глазами современников (вторая половина XIX – начало XX века) [Электронный ресурс] / Е. Е. Тихомирова. – Режим доступа : <http://gf.nsu.ru/rizhsky/tihomirova/>.
2. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век) / Иван Александрович Алешинцев. – СПб. : Изд. О. Богдановой, 1912. – 346 с.
3. Синельников С. П. Преподавание Закона Божия в учебных заведениях России до 1917 года [Электронный ресурс] / С. П. Синельников. – Режим доступа : <http://www.bogoslov.ru/text/453126.html>.
4. Очерк истории народного образования в России до эпохи Александра II / [сост. С. А. Князьков и Н. И. Сербов, под ред. проф. С. В. Рождественского]. – М. : Книгоиздательство "Польза", 1910. – IV. – 240 с.
5. Шмид Г. К. История средних учебных заведений в России / Г. К. Шмид ; [пер. с нем. А. Ф. Нейлисова]. – СПб. : Типография В. С. Балашева, 1878. – 684 с.
6. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 717, арк. 51.
8. Смагін І. І. Підручник із суспільствознавства в українській школі 1920-1990 рр. : проблеми створення і функціонування : [монографія] / І. І. Смагін ; Житомир. обл. ін-т післядипломної пед. освіти. – Житомир : Полісся, 2010. – 411 с.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 298, арк. 4-5.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 298, арк. 3.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tikhomirova E. E. Prepodavanie Zakona Bozh'ego v gimnazii glazami sovremennikov (vtoraya polovina XIX – nachalo XX veka) [The Scripture Knowledge Teaching in the Gymnasium in the View of Fellow Men] [Elektronnyy resurs] / E. E. Tikhomirova. – Rezhym dostupu : <http://gf.nsu.ru/rizhsky/tihomirova/>.
2. Aleshintsev I. A. Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii (XVIII i XIX vek) [Gymnasium Education in Russia (the XVIII and XIX Centuries)] / Ivan Aleksandrovich Aleshintsev. – SPb. : Izd. O. Bogdanovoy, 1912. – 346 s.
3. Sinel'nikov S. P. Prepodavanie Zakona Bozh'ego v uchebnykh zavedeniakh Rossii do 1917 goda [The Scripture Knowledge Teaching in the Educational Establishments in Russia till 1917] [Elektronnyy resurs] / S. P. Sinel'nikov. – Rezhym dostupu : <http://www.bogoslov.ru/text/453126.html>.
4. Ocherk istorii narodnogo obrazovaniya v Rossii do epokhi Aleksandra II [The Outline of the Folk Education History to the Epoch of Alexander the II] / [sost. S. A. Knyaz'kov i N. I. Serbov, pod red. prof. S. V. Rozhdestvenskogo]. – M. : Knigoizdatel'stvo "Pol'za", 1910. – IV. – 240 s.
5. Shmid G. K. Istoriya srednikh uchebnykh zavedeniy v Rossii [The History of the Secondary Educational Institution] / G. K. Shmid ; [per. s nem. A. F. Neylisova]. – SPb. : Tipografiya V. S. Balasheva, 1878. – 684 s.
6. Bereziv'ska L. D. Reformuvannya shkil'noyi osvity v Ukraini u XX stolitti [The School Education Reformation in Ukraine in the XX Century] : [monografiya] / L. D. Bereziv'ska. – K. : Bogdanova A. M., 2008. – 406 s.
7. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh organiv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy) [The Central State Archive of Higher Public Authorities and Administration of Ukraine (CSAHU)], f. 166, op. 1, spr. 717, ark. 51.
8. Smagin I. I. Pidruchnyk iz suspilstvoznnavstva v ukrayins'kiy shkoli 1920-1990 rr. : problemy stvorennya i funktsionuvannya [The Textbook on Social Studies in the Ukrainian School in 1920-1990 : Issues of Creation and Functioning] : [monografiya] / I. I. Smagin ; Zhytomyr. obl. in-t pisyadyplomnoyi ped. osvity. – Zhytomyr : Polissya, 2010. – 411 s.
9. TSDAVO Ukrainy [The Central State Archive of Higher Public Authorities and Administration of Ukraine], f. 166, op. 1, spr. 298, ark. 4-5.
10. TSDAVO Ukrainy [The Central State Archive of Higher Public Authorities and Administration of Ukraine], f. 166, op. 1, spr. 298, ark. 3.

Матеріал надійшов до редакції 20.08. 2014 р.

*Арешонков В. Ю. Развитие содержания школьного этико-морального курса (Закон Божий)
в XIX – в начале XX столетия.*

В статье раскрыт процесс школьного этико-морального курса (Закон Божий) в XIX – в начале XX столетия. Рассмотрены подходы к формированию содержания, структуры курса, методики его обучения. Сделаны выводы о том, что в начале XX ст. для преподавания основного этико-морального

курса была создана законодательно-нормативная база, которая определяла его цель, структуру, регламентировала права и обязанности должностных лиц, предоставляла программно-методическое обеспечение. Прогрессивные преподаватели (законоучителя) занимали позиции содержательной интеграции курса, боролись с формализмом и догматизмом в его преподавании.

Ключевые слова: школьный этико-моральный курс (Закон Божий), законодательно-нормативная база, законоучителя, интеграция курса.

Areshonkov V. Yu. The Development of the School Ethical Moral Course Contents (Scripture Knowledge) in the XIX – the Beginning of the XX Centuries.

The article discloses the process of the school-ethical moral course (Scripture Knowledge) in the XIX – the beginning of the XX century. Approaches to the formation of contents, course structure, methods of its teaching are considered. It is concluded that at the beginning of the XX century the legislative normative base for teaching the main ethical-moral course was created, which determined its aim, structure, justified the officials' laws and duties, supplied the software. Progressive teachers (catechists) took up the position of the sufficient course integration, fought with formalism and dogmatism in its teaching.

Key words: school ethical-moral course (Scripture Knowledge), legislative normative base, catechists, course integration.